

Надія Колошук

ЧИ МОЖЛИВЕ КАЯТТЯ «ЧЕРВОНОЇ ЛЮДИНИ» У ЧАС SECOND-HAND?¹

DOI: 10.5281/zenodo.7190170

© Н. Колошук, 2022. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6656-2004>

Від часів знаменитої «Сповіді» Августина Аврелія (кінець IV ст.) каяття і спокута стали невідмінними концептами в європейському релігійному та етичному дискурсі у значенні метаноїї (із давньогрецької буквального переклад – «зміна думок»), однак у цьому споконвічному значенні були недопустимі в радянській ідеологічній системі. **Мета** дослідження – показати закономірність появи мотивів каяття та спокути в сучасній нефікційній прозі, порівнявши їхній зміст із попереднім етапом розвитку української документалістики – у шістдесятницькій мемуаристиці. **Методологія** дослідження: історико-літературний та порівняльний аналіз, герменевтична інтерпретація нефікційних текстів через соціальний та літературний контекст. **Новизна**: Уперше розглянуто мотиви каяття та спокути як неодмінну складову у змісті нефікційної прози – жанрових різновидів мемуаристики, ексклюзивних свідчень, усної історії. Ці жанри споріднені, хоча суттєво відрізняються у способі побутування (зокрема: постають у письмовій або усній формі; потребують чи не потребують посередника-упорядника / журналіста / письменника на своєму шляху до реципієнтів; з'являються одразу після пережитого їхніми суб'єктами-оповідачами чи з віддалі часу тощо). У статті аналізуються тексти сучасної літератури, які ще не були матеріалом літературознавчих досліджень. **Висновки**: Мотиви каяття та спокути у нефікційних текстах є виразними маркерами радикальної зміни епох, а саме ментальної зміни – метаноїї. У їхньому питомому значенні ці мотиви присутні практично в кожному значному нефікційному тексті від початків розвитку європейської літератури. Розуміння таких текстів не завжди адекватне, оскільки провокує звинувачення проти автора, котрий наважився зізнатися в чомусь неблаговидному і засудити минуле та не визнати суспільством злочини (це й породжує дисидентство). Нові книги табірної прози (зокрема книги О. Сенцова та С. Асеєва) продовжили цю традицію. Зроблені нами висновки важливі для їхнього подальшого вивчення та читачького сприймання ширшою аудиторією.

Ключові слова: нефікційна проза, метаноїя, дисидентство, книги «Хроніка одного голодування» О. Сенцова та «Світлий шлях». Історія одного концтабору» С. Асеєва.

Нефікційна література з давніх-давен розвивала мотиви каяття та спокути. Одна з найвідоміших книг західного літературного канону, «Сповідь» (лат. “Confessiones”) Августина Аврелія, з'явилася в кінці IV століття і стоїть біля витоків однойменного жанру. Відтоді нефікційні розповіді про власне життя та пошуки істинних шляхів до Бога (або: пошуки сенсу, віри, істини, досконалості, гармонії, щастя і т. п.), як правило, пов'язані зі вказаними поняттями.

Від часів Августина Аврелія каяття і спокута стали невідмінними концептами в європейському релігійному та етичному дискурсі саме у значенні метаноїї (із давньогрецької буквального переклад – «зміна думок»), однак у цьому споконвічному сенсі були недопустимі в радянській ідеологічній системі. Коли в 1984 році грузинський режисер Тенгіз Абуладзе знімав фільм «Покаяння», він був свідомий того, що фільм потрапить під заборону. Після знакового 1984 року «імперія зла» рахувала свої останні роки, отож фільм з'явився на екранах на хвилі «перебудови і гласності» (у 1987-му), як і деякі інші крамольні фільми пізнього радянського кінематографу, як чимало «поверненої» літератури, у тому числі спогадів-свідчень, сповідей, мемуарів, рідкісних у тоталітарному суспільстві щоденників, написаних усупереч страху перед «внутрішнім цензором», тощо. Власне, завдяки таким мистецьким творам «перебудова» й відбувалася, а Союз розвалився: мистецтво знаменувало не кон'юнктурні зміни у світовій політиці, а передусім дискредитацію комуністичної ідеології, підриваючи її зсередини через засудження злочинів тоталітарної системи.

¹ Доповідь була виголошена на міжнародній науковій конференції «Феномени каяття та спокути в історії та художній літературі», яка відбулася 10 грудня 2021 р. в Національному університеті «Чернігівський колегіум» ім. Т.Г. Шевченка.

Однак білоруська авторка Світлана Алексієвич, ставши 2015 року нобелівською лауреаткою, показала усьому світові у книзі «Час second-hand», що свідомість «червоної людини» на пострадянському просторі, про яку вона кілька десятиліть збирала матеріали для своєї книги, не стала радикально іншою – люди не пережили метаною: «Якщо я починала розмову про покаяння, у відповідь чула: “За що я повинен каятися?” Кожен почував себе жертвою, а не співучасником. ... Росія змінювалася й ненавиділа себе за те, що змінювалася. ... Радянська цивілізація... Поспішаю закарбувати її сліди», – писала Світлана Алексієвич у вступних «Нотатках співучасника» до своєї книги².

Наразі виявляється, що С. Алексієвич могла й не поспішати. Там, де жили її реальні герої, антиутопійний час зупинився, а країна, яку вона називала Росією (хоча в тексті очевидно, що деякі матеріали зібрано і в Білорусі та інших радянських республіках), не бажає змінюватися й надалі: «...дорога до свободи є важкою, страдницькою, трагічною... .. У суспільстві з'явився запит на Радянський Союз. На культ Сталіна. ... Відроджуються старомодні ідеї: про велику імперію, про “залізну руку”, про “особливий російський шлях”...», – читаємо у С. Алексієвич³.

Українська ситуація, на щастя, змінюється більш динамічно, хоча буквально все у книзі С. Алексієвич для нашого читача впізнаване, до глибини зрозуміле і тривожить своєю близькістю, адже ми бачимо в тій реальності своє недалеке й досі не перейдене минуле або навіть сьогодення. Важливі ментальні зміни зафіксовані у небувалому за радянських часів розквіті української нефікційної прози, котра довгий час перебувала в очевидному занепаді. Про це писав, зокрема, відомий дослідник української документалістики Олександр Галич⁴. Сучасний молодий письменник і критик popfiction Олександр Михед засвідчив зміну: «Останні роки справді здаються розквітом українського nonfictionу й есеїстики: виходять книжки Олександра Бойченка, Вахтанга Кебуладзе, Діани Ключко, Тамари Марценюк, Андрія Любки, Тараса Лютого, Тараса Прохаська, Ганни Улюри, Володимира Ермоленка та інших. Започатковано Премію імені Юрія Шевельова за досягнення в галузі есеїстики (з 2013 року). І в конкурсі «Книга року» Бі-Бі-Сі, нарешті, з'явилася відповідна номінація (з 2018 року). І важливість nonfictionу тут може мати кілька пояснень. З одного боку, утилітарне зацікавлення сучасного читача в тому, щоб добувати знання, розвиватися й отримувати нові компетенції. З іншого – мерехтіння постправди і безкінечних фейкових бульбашок веде до пошуку оперття на авторитетне знання, буквально – на перевірену інформацію. І зрештою, відкриття українцями самих себе, усвідомлення своєї ідентичності веде до зацікавлення українськими історією, традиціями, сучасністю, географічними принадами, місцевцтвом (підставити потрібне)»⁵.

Не зайвим буде зауважити, що поява деяких українських документальних книг або реакція на них свідчить про ментальні зміни у досить несподіваний чи навіть курйозний спосіб – як от у відгукові на есеїстичну книгу Ольги Карі «Компот із патисонів» (2020), про яку рецензентка конкурсу «Книга ВВС» ділиться своїми дитячими спогадами під назвою: «Ми – травмовані манкою діти»⁶ (ідеться про несмачну манну кашу в дитячих садках 1990-х років). Тобто важливими стають навіть дрібні деталі колишнього побуту, який читачі нефікційної прози воліють бачити перейденим минулим, не бажаючи їхнього повернення до власних дітей.

Варто перечитати найвпливовішу, на мій погляд, нефікційну книгу, яка відчутно пришвидшила руйнування «імперії зла», – «Архіпелаг ГУЛАГ» О. Солженіцина. Четверта (найкоротша) її частина, написана в 1967-1968 роках, коли автор не розраховував, що повернеться до теми ГУЛАГу, вочевидь передчуваючи близький арешт (про це зізнався в останніх абзацах), – ця четверта частина має назву «*Душа и колючая проволока*». І хоча мотиви каяття та спокути пронизують цілу книгу-епопею Солженіцина⁷, саме тут сконцентровані його погляди на моральні уроки, які людина (і сам автор передусім) може взяти з досвіду «абсолютного зла», щоб воно не мало шансу повторитися в людській історії. Перегуки із книгою С. Алексієвич безсумнівні: «...угрызений совести не знает Архипелаг ГУЛАГ! ... В чём раскаиваться? В том, что думал то, что думал?»⁸ Солженіцин пере-

² Алексієвич С. Час second-hand (кінець червоної людини) / Пер. з рос. Л. Лисенко. Київ: Дух і Літера, 2014. С. 8-9.

³ Там само. С. 11-13.

⁴ Див.: Галич О.А. Українська документалістика на зламі тисячоліть: специфіка, генеза, перспективи: монографія. Луганськ: Знання, 2001. С. 108.

⁵ Михед О. Що таке українська література? (11.11.2021). URL: <https://ukrainer.net/literatura/>.

⁶ Шокало М. Ми – травмовані манкою діти. BBC NEWS Україна. 07.12.2021. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-59548933>.

⁷ Див.: Колошук Н.Г. Табірна проза в парадигмі постмодерну: монографія. Луцьк: Ред.-вид. відділ «Вежа» Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. С. 331-332.

⁸ Солженіцин А.И. Архипелаг ГУЛАГ. 1918-1956. Опыт художественного исследования. Т. 2, части III-IV. Малое собрание сочинений. Т. 6. Москва: ИНКОМ НВ, 1991. С. 373.

конливо показав, що радянська репресивна машина працювала проти безвинних громадян, роблячи їх «ворогами народу», жертвами беззаконня і бруталної сваволі («А между тем – невинных и князят-то ретивее всего»⁹). Але у своїх міркуваннях про «душу та колючий дріт», по суті, прийшов до парадоксального й передусім важливого для мешканців пострадянського простору висновку – про те, що морально безгрішних у тоталітарній країні не буває, оскільки на мимовільній чи добровільній співучасті громадян у злочинах політичного режиму, на їхній безсловесній згоді зі злочинами і тримається тоталітаризм. Усвідомлення злочинності Системи не знімає з кожної окремої людини відповідальності за власні вчинки, поведінку, переконання та вибір. І за мовчання теж.

За тридцять років української незалежності опубліковані не лише документальні книги-свідчення, де постає життя кількох поколінь упродовж радянського періоду, про яке його сучасники не наважувалися або не вміли сказати правду, а й з'являються перші помітні книги про сьогодні з його новими викликами. Ще донедавна найзначнішими здобутками української мемуаристики були нариси, спогади, листи «шістдесятників» – Василя Стуса, Івана Світличного, Леоніда Плюща, Василя Овсієнка, Михайлини Коцюбинської, Ірини Жиленко, Василя Лісового, В'ячеслава Чорновола, Миколи Руденка, Івана Дзюби, Євгена Сверстюка, Валерія Шевчука та ін. Щойно почалися майданні революційні зрушення та російсько-українська війна, як з'явилися книги-відгуки про новий час, написані представниками нових поколінь.

Що писали про зміни у своєму світогляді люди, яких нині називаємо українськими дисидентами-шістдесятниками, якими пишаємося як незламними борцями з тоталітарною радянською машиною? А вони писали не про незламність, а про повний сумнів і помилок важкий шлях до ментального переродження: від радянської утовкмаченої пропагандою правдивості до незгоди з несправедливістю, до болісних сумнівів, пошуків, сум'яття – і, як наслідок, інакодумства, від якого вже ніяк позбутися, бо не можеш відкинути власну гідність і затоптати совість. «Ці роки (тобто 1957-1960 – Н. К.) були схожі для мене на пекельну купіль, так болісно я пережив витіснення з мого світобачення рудиментів партійної ідеології. ... Іншого бога я не бачив – тільки партія була моїм богом», – зізнався Микола Руденко у книзі спогадів «Найбільше диво – життя» (2013)¹⁰.

Іван Дзюба записав у щоденнику 10.04.1983 р. (фрагменти щоденника подано у його мемуарній книзі «Не окремо взяте життя», 2013), як мучать його похвали, висловлені на його адресу сучасниками (ідеться про Володимира Забаштанського, Петра Перебийноса, Бориса Мозолєвського): «Бо все мені здається, що я не заслужив такого ставлення. Підсичує почиття вини. ... Тяжка вдача: і чужа ненависть мучить, і чужа любов так само мучить. ... Мертва хватка ВІНИ – я народився з її пальцями на горлі...»¹¹

Подібний внутрішній конфлікт можна знайти чи не в кожного автора-шістдесятника з перерахованих вище. Нині визнаний лідером українського дисидентства-шістдесятництва Іван Світличний афористично писав про це у сонеті «Провина» (книга «Гратовані сонети», створена у слідчому ізоляторі КДБ та в концтаборі, 1972-1977):

*Я винен, браття. Всі ми винні,
Наш гріх судитимуть віки
За беріїв, за Соловки,
За чорні, зганьблені, злочинні
Переїзтовані роки,
За куці істини нізчимні,
За те, що унтери причинні
Нам кастрували язика,
За довбані в катівнях ребра,
За реабілітанські жєбри,
За небо, гратами рябе, –
Судить мене. Судить без знижки.
Судить – я винен – хоч до «вишки».
Мене, а заодно – й себе.»¹²*

Хіба не парадокс, що винними себе відчували жертви і борці проти злочинного режиму, а не ті, хто чинили злочини? Багатьом із дисидентів, як от Іванові Світличному, не судилося дожити до перелому в суспільстві, коли їх бодай перестали цькувати й пересліду-

⁹ Солженицын А.И. Архипедиа ГУЛАГ... С. 383.

¹⁰ Руденко М. «Найбільше диво – життя». Спогади / Упоряд. Раїса Руденко. Київ: ТОВ «Видавництво КЛЮ»; Смолоскип, 2013. С. 347.

¹¹ Дзюба І. Не окремо взяте життя / Післямова Миколи Жулинського. Київ: Либідь, 2013. С. 185; виділення – авторське.

¹² Світличний І. У мене – тільки слово / Ред. рада: В. Шевчук та ін.; упоряд. та приміт. Л.П. Світличної, Н.О. Світличної. Харків: Фолю, 1984. С. 42.

вати, не кажучи вже про широке суспільне визнання замість загальної байдужості та маргіналізації, яка відбувалася ще донедавна.

Важливо зрозуміти, чому дисиденти радянської доби виразили мотиви каяття та спокути, і порівняти з тим, що пишуть сучасні українські автори документальних свідчень про злочини минулого та сучасні катаклізми. Це й виявляє зміну свідомості у широкому суспільному масштабі. Особливо промовисті для мене книги, котрі на новому витку історії стають у ряд текстів табірної прози¹³. Передусім ідеться про оригінальні жанри, які доносять до ширшого загалу голоси жертв незчисленних катастроф ХХ-ХХІ ст. – тексти свідчення та зібрану як документи «усну історію» (oral history), незрідка представлені у «книзі голосів» (як визначила свої книги С. Алексієвич)¹⁴. Ці не фікційні жанри, на мою думку, споріднені у читачкій рецепції, хоча суттєво відрізняються у способі творення й побутування (зокрема: постають у письмовій та усній формах; потребують чи не потребують посередника-упорядника / журналіста / письменника на своєму шляху до реципієнтів; з'являються одразу після пережитого їхніми суб'єктами-оповідачами чи з віддалі часу тощо). У літературознавстві 1980-2000-х років відомі дослідження жанру «усної історії» належать італійському професорові, знавцеві американської літератури Алессандро Портеллі¹⁵. В Україні до вивчення «усної історії» зверталися історики, антропологи, культурологи – Гелінада Грінченко, Наталя Ханенко-Фрізен, Олена Стяжкіна та ін.¹⁶

Дві недавні тюремно-табірні книги – ««Світлий шлях»: історія одного концтабору» Станіслава Асеева та «Хроніка одного голодування» Олега Сенцова – з'явилися майже одночасно. Обидва автори пройшли через ув'язнення в Російській Федерації та в захопленому російськими агресорами і найманцями Донецьку. Журналіст Станіслав Асеев потрапив у терористську катівню 11 травня 2017 р., де був утримуваний бойовиками так званої «ДНР» до 29 грудня 2019 р. Режисера Олега Сенцова затримали у Сімферополі російські ефесбешники 10 травня 2014 р.; 25 серпня 2015-го його засуджено російським судом за звинуваченням у тероризмі на 20 років позбавлення волі в колонії суворого режиму. 7 вересня 2019 р. він повернувся в Україну завдяки програмі обміну українських військовополонених з РФ.

У цей ряд можна поставити й кілька публічних виступів релігієзнавця, письменника, філософа Ігоря Козловського, заарештованого 27 січня 2016 р. і звільненого 27 грудня 2017 р. після 700 днів неволі та катувань, яких зазнав у свої 62 роки в Донецьку. В інтерв'ю він виступлює свій досвід ув'язнення бойовиками «ДНР» та стверджує, що пише про це книгу¹⁷.

Тюремний щоденник Олега Сенцова «Хроніка одного голодування» опубліковано у 2020 р. у двомовному виданні (український переклад Сергія Осоки разом з оригінальним російським текстом)¹⁸. Книга унікальна тим, що написана як щоденна фіксація реальних подій і станів, коли в'язень російської в'язниці за полярним колом, у селищі Лабитнанги на півострові Ямал, оголосив безстрокове голодування з вимогами до російської політичної верхівки: звільнити всіх українських політичних в'язнів. Голодування тривало 145 важких днів від травня 2018 року, за ним стежили всі світові ЗМІ, а російський президент ігнорував вимоги політв'язня.

Від неминучої загибелі О. Сенцова урятував обмін полоненими та ув'язненими між Україною та Росією; він повернувся живим, вивіз та опублікував свою книгу, у якій визнав голодування поразкою. З огляду на безперспективність задоволення висунутих ним вимог, тяжкий фізичний стан та загрозу примусової реанімації, О. Сенцов був змушений у 145-й день написати заяву про припинення голодування. Вчитуючись у його щоденник, бачиш, зокрема, як нелегко йому було визнати себе переможеним. Тягар моральної провини присутній у кожному прямому слові й натякові, у наскрізній іронії і трагічних нотах цього буденно-безпального тексту на останніх його сторінках: «Сьогодні вирішальний

¹³ Див.: Колошук Н.Г. Табірна проза в парадигмі постмодерну: монографія. Луцьк: Ред.-вид. відділ «Вежа» Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. 500 с.

¹⁴ Див. авторське визначення у документальній книзі відомого літературознавця й громадського діяча Миколи Жулинського про рідну Волинь: Жулинський М. Моя Друга світова: роман-хроніка в голосах. Київ: Український пріоритет, 2017. 416 с.

¹⁵ До прикладу: Portelli A. The Peculiarities of Oral History. *History Workshop Journal*. Autumn 1981. Vol. 12, Issue 1. P. 96–107. URL: <https://academic.oup.com/hwj/article-abstract/12/1/96/562764?redirectedFrom=PDF>.

¹⁶ Див., до прикладу: Грінченко Г. Презентація «голосів»: розказчик(и) vs дослідуваль(и). У пошуках власного голосу: Усна історія як теорія, метод та джерела / Ред. Г. Г. Грінченко, Н. Ханенко-Фрізен. Харків: ПП «Торсін плюс», 2010. С. 50-56. URL: http://oralhistory.com.ua/assets/images/img_pub-uaui/u_poshukah_vlasnogo_golosu.pdf.

¹⁷ Див.: Козловський І., Семенченко М. Про відповідальність як основу свободи. Науковець і громадський діяч Ігор Козловський – про передумови війни. І рецепт перемоги: [інтерв'ю з Марією Семенченко]. *День*. 2019. 12.03.2019. № 45. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo-intervyu/pro-vidpovidalnist-yak-osnovu-svobody>.

¹⁸ Сенцов О. Хроніка одного голодування / 3 рос. пер. Сергій Осока. Львів: Видавництво Старого Лева, 2020. 544 с.

день: або приїде нарешті адвокат, або я поїду в реанімацію – у дбайливих руках конвойних. Годинник у коридорі зупинився. Схоже, що час теж завер в очікуванні розв'язки. ... дуже гудко на душі, а в роті – нудотний присмак поразки. ... ось так безславно скінчила ця хроніка одного голодування»¹⁹. Насправді цей чоловік отримав над своїми мучителями і найголовнішим катом РФ моральну перемогу завдяки тому, що показав світові огидне лице сучасного російського правосуддя й «виправної» системи.

Станіслав Асеев написав частину своїх текстів про пережите в окупованому Донецьку ще до ув'язнення бойовиками. Важливі фрагменти обдумував і навіть дещо записав упродовж довгих двох років перебування в концтаборі «Ізоляція». Книга (так само двомовне видання, український переклад Вікторії Стах)²⁰, як часто траплялося з табірними розповідями, не передбачає легкого читання. Рецензентка Ольга Литвин порівнює своє читачке знайомство з нею зі «спуском під воду без акваланга», а місце, показане С. Асеевим, бачить страшнішим за будь-які топоси, витворені уявою авторів знаменитих антиутопій: «“Ізоляція” – це аномальна зона, порівняно з якою світ Орвелла та Кафки – інтелігентська рефлексія»²¹.

Судячи з інтерв'ю, які С. Асеев давав після визволення, він і досі перебуває в загроженому стані, а книгу хотів хоч якось полегшити біль спогадів про пережите, вийти з депресії. Причин для перебування у депресивному стані вже на волі у нього достатньо – про це пишуть сучасні дослідники травми²². Вони використовують стосовно книг, які були породжені досвідом пережитого в концтаборах, широко вживаний у гуманітарних студіях термін «свідчення»²³. Головна теза щодо таких текстів та їхньої жанрової природи та, що вони виконують нову функцію сучасної нефікційної прози, яка полягає «у засвідченні історичних подій, несправедливостей та катастроф, що... варті того, щоб привернути увагу та бути проаналізованими. ... давати свідчення у цьому розширеному контексті означає брати на себе відповідальність за істину. ... Ця здатність апелювати до іншого є надзвичайно важливою... У цьому сенсі свідчити завжди означає вийти на судову трибуну, а наривне повідомлення свідка завжди приховано пов'язане як зі зверненням, так і з присягою»²⁴.

У фіналі книги С. Асеев пише про відчуття вини за своє нинішнє життя з огляду на тих, хто й досі залишається в катівнях. Важлива причина депресивного стану багатьох звільнених людей – очевидна бездіяльність української Служби Безпеки у боротьбі зі злочинцями з «ДНР» – «ЛНР», яких С. Асеев сам бачив у Києві після свого переїзду туди і знає, що вони почуваються безкарно. Промовистий факт останнього часу, який підтверджує сказане ним, пролунав у новинах зовсім недавно: 9 листопада 2021 р. у Києві був затриманий злочинець з «Ізоляції», показаний у книзі «“Світлий шлях”...» під прізвиськом Палич²⁵. Тож будемо стежити за подальшим перебігом цієї історії про злочини проти людяності, які відбуваються поруч, засвідчуючи, що вони для кожного з нас небезпечні.

За такого стану речей С. Асеев не бачить для людини-жертви (а такою в абсурдному світі може стати будь-хто – і це ще один важливий мотив його книги) виходу зі страждань: «Проблема не в тому, що людина живе у світі абсурду й болю, – проблема в тому, що ми намагаємося переконати себе, що це не так. Втекти в дитячу усмішку чи обійми рідних. Звісно, це значущі речі, але повірте: якщо ви одного разу побачили світ неприкритої голої жорстокості – це вистрілить у майбутньому, якщо не дади ради з ним тепер і зараз. ... Моя думка полягає в тому, що жоден подібний досвід неможливо передати в принципі, й потрібно чесно досягти емоційного дна, щоб від нього відштовхнутися й піднятися нагору»²⁶.

¹⁹ Сенцов О. Хроніка одного голодування. С. 267.

²⁰ Асеев С. «Світлий шлях». Історія одного концтабору: коротка проза / З рос. пер. Вікторія Стах. Львів: Видавництво Старого Лева, 2021. 448 с.

²¹ Литвин О. «Донецький Дахау». Рецензія на моторошну книгу Асеева про місце знищення і катувань (18.11.2021). URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-59320394>.

²² Див.: Почути травму. Розмови з провідними спеціалістами з теорії та лікування катастрофічних досвідів / Інтерв'ю провела Кеті Карут; пер. з англ. Катерини Дисі. Київ: Дух і Літера, 2017. 496 с.

²³ Одна з провідних дослідниць єврейського досвіду у таких студіях – Шошана Фельман – опублікувала разом зі психоаналітиком Дорі Лаубом книгу про це ще на початку 1990-х. Див.: Felman Sh. & Laub D. Testimony: Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis and History. New York: Routledge, 1992. 284 p. URL: <https://joaoacamillopenna.files.wordpress.com/2015/03/felman-shoshana-e-laub-dori-testimony-crises-of-witnessing-in-literature.pdf>.

²⁴ З інтерв'ю К. Карут зі Ш. Фельман: Почути травму. Розмови з провідними спеціалістами з теорії та лікування катастрофічних досвідів / Інтерв'ю провела Кеті Карут; пер. з англ. Катерини Дисі. Київ: Дух і Літера, 2017. С. 447.

²⁵ У Києві затримано керівника донецької катівні «Ізоляція» (09.11.2021). *Zaxid.net*. 9.11.2021. URL: <https://zaxid.net/news/>.

²⁶ Асеев С. «Світлий шлях». Історія одного концтабору: коротка проза / З рос. пер. Вікторія Стах. Львів: Видавництво Старого Лева, 2021. С. 186.

Стосовно катів (розділ 18 – «Хто ці люди?») С. Асеев висловлює припущення, що вони – цілком осудні, бо катують інших людей усвідомлено: «...наличка “психопат” не до кінця пояснює ситуацію, бо ставить під питання таку ж наличку “людина”. Чи люди це? – безперечно. Лякає саме очевидність відповіді, від якої не відмежуватися табличкою “він – психопат”. ... Тут ідеться про сутність самої людини, якщо така взагалі існує. Чи усвідомлюють ці люди, що вони перейшли межу? Певен, що так. ... Ось чому психопатія і схильність до садизму не можуть позбавити цих людей тієї свободи, яка породжує відповідальність за свої вчинки, просто коли на них хтось спокійно дивиться. Але саме в цьому криється й причина, з якої не можна відповідати катуванням на катування»²⁷.

Книги О. Сенцова та С. Асеева не дають очевидних відповідей на складні питання, чому зло концтаборів, катувань, беззаконня й сваволі повернулося до нас, чому воно поруч із нами в нашій новій країні. Очевидно лише, що далеко не всі уроки ранішої табірної прози ми (як суспільство) засвоїли, в іншу ментальну та суспільну фазу не перейшли, а без болісних зусиль через почуття вини й каяття у свідомості багатьох сучасників-співгромадян це не відбувається.

Мотиви каяття та спокути у нефікційній літературі є виразними маркерами радикальної зміни епох, а саме ментальної зміни – метаноїї. У їхньому питомому значенні ці мотиви присутні практично в кожному значному нефікційному тексті від початків розвитку європейської літератури. Розуміння текстів-свідчень не завжди адекватне, оскільки провокує звинувачення проти автора, котрий наважився зізнатися в чомусь «неблаговидному» й засудити минуле та не визнані суспільством державні злочини (що й породжує дисидентство, як бачимо у нефікційних книгах О. Солженіцина та українських дисидентів-шістдесятників). Однак без подібних зізнань розвиток людської свідомості та розвиток цивілізації неможливий, а в гуманізмі немає жодних перспектив.

Україна перебуває на новому етапі своїх історичних випробувань. Поява нових книг табірної прози (зокрема книг О. Сенцова та С. Асеева) засвідчила це. Такі книги можна віднести до жанру ексклюзивних свідчень. Ще один помітний пласт нефікційної прози нашого часу – так звана «усна історія» / oral history («жанр голосів», за визначенням С. Алексієвич). Ці оповіді не пропонують читачам простих відповідей на одвічне питання, звідки береться в людині зло, чому воно вибухає знову і знову у виявах масового насильства, у злочинах проти людяності. Однак нинішня поява цих книг одразу після подій уже відкриває обнадійливу перспективу – раніше в нашій історії такі свідчення десятиліттями залишалися невідомими ширшому загалові.

Мотиви каяття і спокути у значенні метаноїї – на першому плані у нефікційних свідченнях наших сучасників.

References

- Felman, Sh. & Laub, D. (1992). *Testimony: Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis and History*. New York, USA.
- Halych, O. (2001). *Ukrainska dokumentalystyka na zlami tysiacholit: spetsyfika, heneza, perspektyvy* [Ukrainian nonfiction prose at the turn of the millennium: specifics, genesis, prospects]. Luhansk, Ukraine.
- Hrynchenko, H. (2010). *Prezentatsiia «holosov»: rasskazchik(y) vs issledovatel(y)* [Presentation of "Voices": Narrator(s) vs Explorer(s)]. *U poshukakh vlasnoho holosu: Usna istoriia yak teoriia, metod ta dzhherela – In search of one's own voice: Oral history as a theory, method and sources*. P. 50–56. Kharkiv, Ukraine.
- Koloshuk, N.G. (2006). *Tabirna proza v paradyhmi postmodernu* [Camp prose in the postmodern paradigm]. Lutsk, Ukraine.

Колошук Надія Георгіївна – доктор філологічних наук, професор Волинського національного університету імені Лесі Українки (пр-т Волі, 13, м. Луцьк, 43025, Україна).

Koloshuk Nadiia – Ph. D., doctor of Philology, professor of the department of the theory of literature and foreign literature, Philology department in the Lesya Ukrainka Volyn National University (13, Voli Avenue, Lutsk, 43025, Ukraine).

E-mail: n_koloshuk@ukr.net

IS POSSIBLE REPENTANCE OF “RED MAN” IN TIME OF SECOND-HAND?

Introduction. Stating the Subject of the Study: From times of famous book “Confessiones” by Saint Augustine of Hippo (the end of the 4th century), repentance and expiation became necessary concepts in European religious and ethic discourse in the meaning of metanoia (the meaning of “metanoia” in ancient Greek is a transformative change of heart; especially: a spiritual conversion). However, in this original

²⁷ Асеев С. «Світлий шлях»... С. 153-155.

sense, they were inadmissible in the Soviet ideological system. **Stating the Aim of the Study.** The purpose of the study is to show the regularity of the appearance of motives of repentance and redemption in the modern non-fiction prose, comparing their content with the previous stage of development of Ukrainian nonfiction prose, in the memoirs of the representatives of the 1960s generation. **Methods:** historical-literary and comparative analysis, hermeneutic interpretation of non-fiction texts through social and literary context. **Originality:** For the first time, the motives of repentance and redemption are considered as an essential component in the content of non-fiction – genre varieties of memoirs, exclusive testimonies, oral history. These genres are related, although they differ significantly by the way of reader perception (in particular: appear in written or oral forms; need or do not need a mediator / journalist / writer on their way to the recipients; appear immediately after the experience of their subjects-narrators or from a distance, etc.). We analyze the texts of modern literature, which have not yet been the material of literary studies. **Results and Discussion:** Motives of repentance and redemption in non-fiction texts are clear markers of a radical change of epochs, namely mental change – metanoia. In their specific meaning, these motives are present in almost every significant non-fiction text from the beginning of the development of European literature. Understanding of such texts is not always adequate, as it provokes accusations against the author, who dared to confess something ugly and condemn their past and unrecognized social crimes (this gives rise to dissent). **The practical significance:** New books of camp prose (including books by O. Sentsov and S. Aseev) continue this tradition. It is important to study them further.

Key words: non-fiction prose, metanoia, dissent, the books “The chronicle of a hunger strike” by O. Sentsov and “The Light Way. History of one concentration camp” by S. Aseev.

Дата подання: 15 січня 2022 р.

Дата затвердження до друку: 15 серпня 2022 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Колошук, Н. Чи можливе каяття «червоної людини» у час second-hand? *Сіверянський літопис*. 2022. № 3. С. 116–122. DOI: 10.5281/zenodo.7190170.

Цитування за стандартом APA

Koloshuk, N. (2022). Chy mozhyve kaiattia «chervonoї liudyny» u chas second-hand? [Is possible repen-tance of “red man” in time of second-hand?]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 3, P. 116–122. DOI: 10.5281/zenodo.7190170.

